

Doç. Dr. Mahmut AK*
İ.Ü. Öğretim Üyesi

Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan

Sur içinde en dışta olmasına rağmen külliye'nin merkezi durumundaki cami, bulunduğu yerin yüksekliği bakımından şehrin kara tarafından silüetine hâkim bir vaziyettedir. Tarihî süreç içerisinde meydana gelen muhtelif depremlerden olumsuz etkilenen cami, özellikle 1894 depreminde büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın hanımı olan Mihrimah Sultan, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte ise de sonraki olayların gelişiminden, özellikle düğün tarihinden hareketle muhtemelen 1522 yılında doğmuştur. Doğduğu andan itibaren babasının büyük sevgisine mazhar olan küçük sultana iddialı bir isim konulmuştur. Ay ve Güneş anlamına gelen "Mihir ü Mâh" ismi daha sonra telaffuzu kolaylaştırmak üzere "Mihrimah" şeklini almıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın, oğulları kadar sevdiği kızı Mihrimah Sultan'a olan yoğun ilgi ve zaafı, Hürrem Sultan'ın padişah nezdinde isteklerini kabul ettirmek için başvurduğu önemli araçlardan birisi idi. Çok iyi bir eğitim verilerek

Doç. Dr. Mahmut AK*
İ.Ü. Öğretim Üyesi

Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan

Sur içinde en dışta olmasına rağmen külliye'nin merkezi durumundaki cami, bulunduğu yerin yüksekliği bakımından şehrin kara tarafından silüetine hâkim bir vaziyettedir. Tarihî süreç içerisinde meydana gelen muhtelif depremlerden olumsuz etkilenen cami, özellikle 1894 depreminde büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın hanımı olan Mihrimah Sultan, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte ise de sonraki olayların gelişiminden, özellikle düğün tarihinden hareketle muhtemelen 1522 yılında doğmuştur. Doğduğu andan itibaren babasının büyük sevgisine mazhar olan küçük sultana iddialı bir isim konulmuştur. Ay ve Güneş anlamına gelen "Mihir ü Mâh" ismi daha sonra telaffuzu kolaylaştırmak üzere "Mihrimah" şeklini almıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın, oğulları kadar sevdiği kızı Mihrimah Sultan'a olan yoğun ilgi ve zaafı, Hürrem Sultan'ın padişah nezdinde isteklerini kabul ettirmek için başvurduğu önemli araçlardan birisi idi. Çok iyi bir eğitim verilerek

mektup yazarak krala bazı hediyeler de göndermişlerdir.⁴

İç siyasetle de yakından ilgilenen bu ikili, beklentilerini daha çok Rüstem Paşa yoluyla gündeme taşımakta idiler. Bu dönemde en fazla meşgul oldukları konu da hiç şüphesiz, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra saltanatın en güçlü adayı, ancak padişahın Mahidevran Sultan'dan oğlu olan büyük Şehzade Mustafa'nın yerine Şehzade Bayezid'i öne çıkarmaktı⁵. Şehzade Mustafa olayındaki sorumluluk "mekr-i Rüstem" tespiti ile⁶ üzerinde kalan Rüstem Paşa, Hürrem Sultan'ın padişaha yazdığı ve burada, onun Mihrimah Sultan'a karşı sevgisini "Mihrimah'ın başı için bırakın" şeklinde devreye sokmasıyla hayatını koruyabilmiştir⁷. Rüstem Paşa yeniden sadrazam olana kadar geçecek olan bundan sonraki iki yılda İstanbul'da eşi Mihrimah Sultan'ın sarayında kalmıştır.

Rüstem Paşa'nın sadareten alındığı bu sırada

Mihrimah Sultan'ın bir hastalığa yakalandığı ve İstanbul'da esir olarak bulunan bir İspanyol doktor tarafından tedavi edildiği anlaşılmaktadır. Mihrimah Sultan doktorlarının gayretlerine rağmen iyileşemeyince, aynı zamanda kayınbiraderi olan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, kölesi Pedro'dan yardım istemiş; ancak önce hastanın hanım sultan olduğunu söylememiştir. Pedro görmeden, idrar ve nabız yoklaması yapmadan tedavi olmayacağını belirtince, durum Rüstem Paşa'ya intikal ettirilmiştir. Rüstem Paşa, Pedro ile görüşmesinde yine görmeden ilgilenmesini istemiş; doktorun ısrarı üzerine Mihrimah Sultan'dan izin istenmiştir. Sonuçta Pedro, hastanın odasına girdiğinde bir eli dışında her tarafının sırma işlemeli bir çarşafı örtülü olduğunu görmüştür. Doktor Mihrimah Sultan'dan diğer elini de uzatmasını isteyince önceki elini örtünün altına sokup diğerini çıkarmıştır. Muayeneden sonra Rüstem Paşa "gidelim, artık oldu, tek bir el bile yeterdi" diyerek rahatsızlığını dile getirdi. Ancak doktor hastadan dilini de çıkarmasını isteyince Mihrimah Sultan, başını ve ellerini örtünün altından çıkarıp kocasına "Ne çıkar? Kâfir değil mi?" diye çıkmış ve doktordan müşil ve kan aldırma dışında her türlü tedaviyi kabul edeceğini, zira doktorların defalarca uyguladığı bu iki yöntem yüzünden çok sıkıntılar çektiğini söylemiştir. Pedro'nun hazırladığı ilaçlarla Mihrimah Sultan'ın sağlığına kavuştuğu anlaşılmaktadır⁸.

Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra istenildiği gibi Şehzade Bayezid'in şansı artmışsa da, özellikle annesi Hürrem Sultan'ın 1558 yılında ölümünden sonra, Mihrimah Sultan'ın onu desteklemekte zorlandığı görülmektedir. Artık iyice yaşlanmış olan Kanunî Sultan

mektup yazarak krala bazı hediyeler de göndermişlerdir.⁴

İç siyasetle de yakından ilgilenen bu ikili, beklentilerini daha çok Rüstem Paşa yoluyla gündeme taşımakta idiler. Bu dönemde en fazla meşgul oldukları konu da hiç şüphesiz, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra saltanatın en güçlü adayı, ancak padişahın Mahidevran Sultan'dan oğlu olan büyük Şehzade Mustafa'nın yerine Şehzade Bayezid'i öne çıkarmaktı⁵. Şehzade Mustafa olayındaki sorumluluk "mekr-i Rüstem" tespiti ile⁶ üzerinde kalan Rüstem Paşa, Hürrem Sultan'ın padişaha yazdığı ve burada, onun Mihrimah Sultan'a karşı sevgisini "Mihrimah'ın başı için bırakın" şeklinde devreye sokmasıyla hayatını koruyabilmiştir⁷. Rüstem Paşa yeniden sadrazam olana kadar geçecek olan bundan sonraki iki yılda İstanbul'da eşi Mihrimah Sultan'ın sarayında kalmıştır.

Rüstem Paşa'nın sadareten alındığı bu sırada

Mihrimah Sultan'ın bir hastalığa yakalandığı ve İstanbul'da esir olarak bulunan bir İspanyol doktor tarafından tedavi edildiği anlaşılmaktadır. Mihrimah Sultan doktorlarının gayretlerine rağmen iyileşemeyince, aynı zamanda kayınbiraderi olan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, kölesi Pedro'dan yardım istemiş; ancak önce hastanın hanım sultan olduğunu söylememiştir. Pedro görmeden, idrar ve nabız yoklaması yapmadan tedavi olmayacağını belirtince, durum Rüstem Paşa'ya intikal ettirilmiştir. Rüstem Paşa, Pedro ile görüşmesinde yine görmeden ilgilenmesini istemiş; doktorun ısrarı üzerine Mihrimah Sultan'dan izin istenmiştir. Sonuçta Pedro, hastanın odasına girdiğinde bir eli dışında her tarafının sırma işlemeli bir çarşafı örtülü olduğunu görmüştür. Doktor Mihrimah Sultan'dan diğer elini de uzatmasını isteyince önceki elini örtünün altına sokup diğerini çıkarmıştır. Muayeneden sonra Rüstem Paşa "gidelim, artık oldu, tek bir el bile yeterdi" diyerek rahatsızlığını dile getirdi. Ancak doktor hastadan dilini de çıkarmasını isteyince Mihrimah Sultan, başını ve ellerini örtünün altından çıkarıp kocasına "Ne çıkar? Kâfir değil mi?" diye çıkmış ve doktordan müşil ve kan aldırma dışında her türlü tedaviyi kabul edeceğini, zira doktorların defalarca uyguladığı bu iki yöntem yüzünden çok sıkıntılar çektiğini söylemiştir. Pedro'nun hazırladığı ilaçlarla Mihrimah Sultan'ın sağlığına kavuştuğu anlaşılmaktadır⁸.

Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra istenildiği gibi Şehzade Bayezid'in şansı artmışsa da, özellikle annesi Hürrem Sultan'ın 1558 yılında ölümünden sonra, Mihrimah Sultan'ın onu desteklemekte zorlandığı görülmektedir. Artık iyice yaşlanmış olan Kanunî Sultan

sergilemiştir. Öyle ki bu alanda meydana getirdiği eserleri, siyasî konulardaki çoğu tartışmalı ve sonuçları itibarıyla pek çok kişiyi rahatsız ve mağdur eden müdahalelerini unutturmuştur.

Her şeyden önce babası yanında Mimar Sinan gibi bir sanatkârın döneminde yaşaması da onun için ayrı bir şans idi. Zira Kanunî bir yandan oğlu Mehmed adına Şehzade Camii ve külliyesini yaptırırken aynı zamanda Üsküdar'da kızı adına da önemli bir tesisin temellerini atıyordu:

1)ÜSKÜDAR MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ

Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1540'ların ilk yıllarında başlatılan külliye, kitabesine nazaran 1547 yılında tamamlanmıştır. Külliye iki minareli cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret-tabhane ve han yanında su yolları, çeşme, hazne ve helâ gibi tesislerden oluşmakta idi¹⁵. Sonraki dönemlerde külliye iki türbe¹⁶, çifte hamam ve ahşab bir kasır ve muvakkithane eklenmiştir. -

İskele Camii olarak da bilinen ve külliye'nin çekirdeğini oluşturan cami, merkezî üç yönden destekleyen yarım kubbelerden oluşan harim kısmı ile beş kubbeli son cemaat yeri ve

bunu üç yönden çeviren ikinci bir son cemaat mahallinden meydana gelmektedir. Harim kısmından dikkat çeken en önemli özellik Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nde uyguladığı dört yarım kubbeli merkezî şemadan farklı bir tasarıma yönelmiş olmasıdır. Külliye'nin oturduğu topografyanın dikkate alınmasıyla taçkapıdan sonra ana kubbenin altına geçişle hemen mekânın

kavranmasını sağlayan etki, mimarın sonraki yapılarında yoğunlaşacağı mekân araştırmalarının başlangıcı olarak da görülebilir. Dıştaki şadırvanı da içine alan ahşap örtü sistemiyle kapatılan ikinci bir son cemaat yeri kuzey rüzgârlarına açık olan yapıda mekânı değerlendiren ve aynı zamanda önemli bir yol güzergâhı olan bu yerde her vakit yoğun cemaat olabilmesi için iyi bir çözümdür. Böylece Mimar Sinan iyi bir şehircilik örneği de göstererek, Boğaziçi'nin başlangıç noktasındaki bu önemli merkezde kıyı ve denizle olağan üstü bir panoramik yerleşim sağlamıştır¹⁷.

2) MİHRİMAH SULTAN'IN HAREMEYN'E HİZMETLERİ

Haremeyn için vakıf kurarak hizmette bulunmak Osmanlı hayırseverleri için adeta bir yarış hâlini almıştır. Mihrimah Sultan da mukaddes mekânlar ve buralarda yaşayan insanlara yardım edebilmek için her fırsatı değerlendirmek istemiştir. Nitekim bölgeye, su yolu tamiri, surre ihracı, vekâleten hac gibi çeşitli vesilelerle birçok yardımda bulunmuştur:

a) Ayn-ı Zübeyde Tamiri

Mekke'nin önemli su kaynaklarından Ayn-ı Zübeyde, Kanunî tarafından altı yıl süren uzun ve plânlı çalışma sonucunda 1531 yılında tamir edilmiştir. Ancak yaklaşık 30 yıl sonra Mekke'nin hayat damarı durumunda olan bu su kaynağı yine kullanılamaz hale gelince, 1562 yılında Mekke Şerifi İstanbul'a durumu bildirmiş ve tamir ricasında bulunmuştu. Kanunî Mekke kadısı Abdülkadir b. Ali'yi görevlendirerek kendisinden durumun tespit edilip muhtemel bütçenin çıkartılmasını istedi. Abdülkadir Efendi'nin raporuna göre, tamirat için 30 000 altın gerekli idi.

Abdülkadir Efendi'nin raporu doğrultusunda, ancak onun istediğinden daha fazla olarak 50 000 altın miktarındaki tutar, tamirat için Mihrimah Sultan tarafından Mısır defterdarı İbrahim Bey'e gönderildi. Masrafları tamamıyla Mihrimah Sultan tarafından karşılanan ve 12 yıl süren bu tamir çalışmaları sırasında yaklaşık olarak 1000 kişi çalışmıştır. İbrahim Bey'in vefatı üzerine tamir çalışmalarının nezareti görevi Cidde mutasarrıfı Kasım Bey'e, ondan sonra

da Mekke Şafiî müftüsü Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseyinî'ye verilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonunda Mekke'ye ulaştırılan ve başka kaynakların eklenmesi ile daha da fazlalaştırılan bu su, öncekinden farklı olarak Mekke içerisinde yapılan çeşmelerle çeşitli yerlere dağıtıldı. Böylece sürdürülen çalışmalar tamir ve yenileme boyutlarını aşarak Ayn-ı Zübeyde'ye başka bir mahiyet vermiş oldu¹⁸.

b) Haremeyn'deki Fakirler İçin Yapılan Yardımlar

Mihrimah Sultan vakfiyesinde, surre emini aracılığı ile ulaştırılması şartıyla her sene 2 500 altın Mekke, 2

Edirnekapi Camii'nin dikdörtgen şeklindeki büyük avlusu, üç taraftan önleri revaklı medrese hücreleriyle çevrilidir. Avlunun ortasında on altı sütuna dayanan bir saçağın örttüğü mermer havuzlu şadırvan bulunur. Son cemaat yeri kubbeli yedi bölüm halindedir. Cami harimi de dikdörtgen bir plâna sâhip olup, ortadaki na namaz mekânı iki yanlarındaki kanatlardan her biri tarafta ikişer sütuna ayrılmıştır.

500 altın da Medine'deki fakirler için gönderdiği paraların kadılar ve dört mezhebin imamlarınca dağıtılmasını arzu etmiştir. Başka bir vakfiyede de Tatarpazarı'ndaki mülklerinden elde edilen gelirin 3 000 sikkisinin Mekke ve Medine'deki fakir ve ihtiyaç sahiplerine, miskin ve düşkünlere eşit şekilde dağıtılmasını istemiştir¹⁹.

c) Haremeyn'deki Görevliler İçin Yapılan Yardımlar

Mihrimah Sultan, F. Cangüzel Zülfikar tarafından incelenen vakfiyesine nazaran Mekke, Medine ve Halilürrahman'da görevli 93 kişiye 189 akçe tahsis etmiştir. Bunlardan seksenüçü okuyuculuk, üçü

reisülkurrâlık, üçünün noktacı ve üçünün de nâzır olması karşılığında her birinin ikişer akçe almalarını istemiştir.

Makam-ı İbrahim'de tecvidi bilip uygulayan otuz ehl-i Kur'an'a, her gün öğle namazından sonra Kur'an'dan birer cüz okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmeleri karşılığında onar filori tahsis etmiştir.

Medine'de Mescid-i Nebevî'de okudukları bir hatmin on cüzünün sevabını Hz. Peygamber'in, ikinci on cüzün sevabını sahabenin ve son on cüzün sevabını da kendisinin ruhuna hediye etmeleri karşılığında otuz kişiye onar filori bağışlamıştır.

d) Vekâleten Hac Yolu ile Yapılan Yardımlar

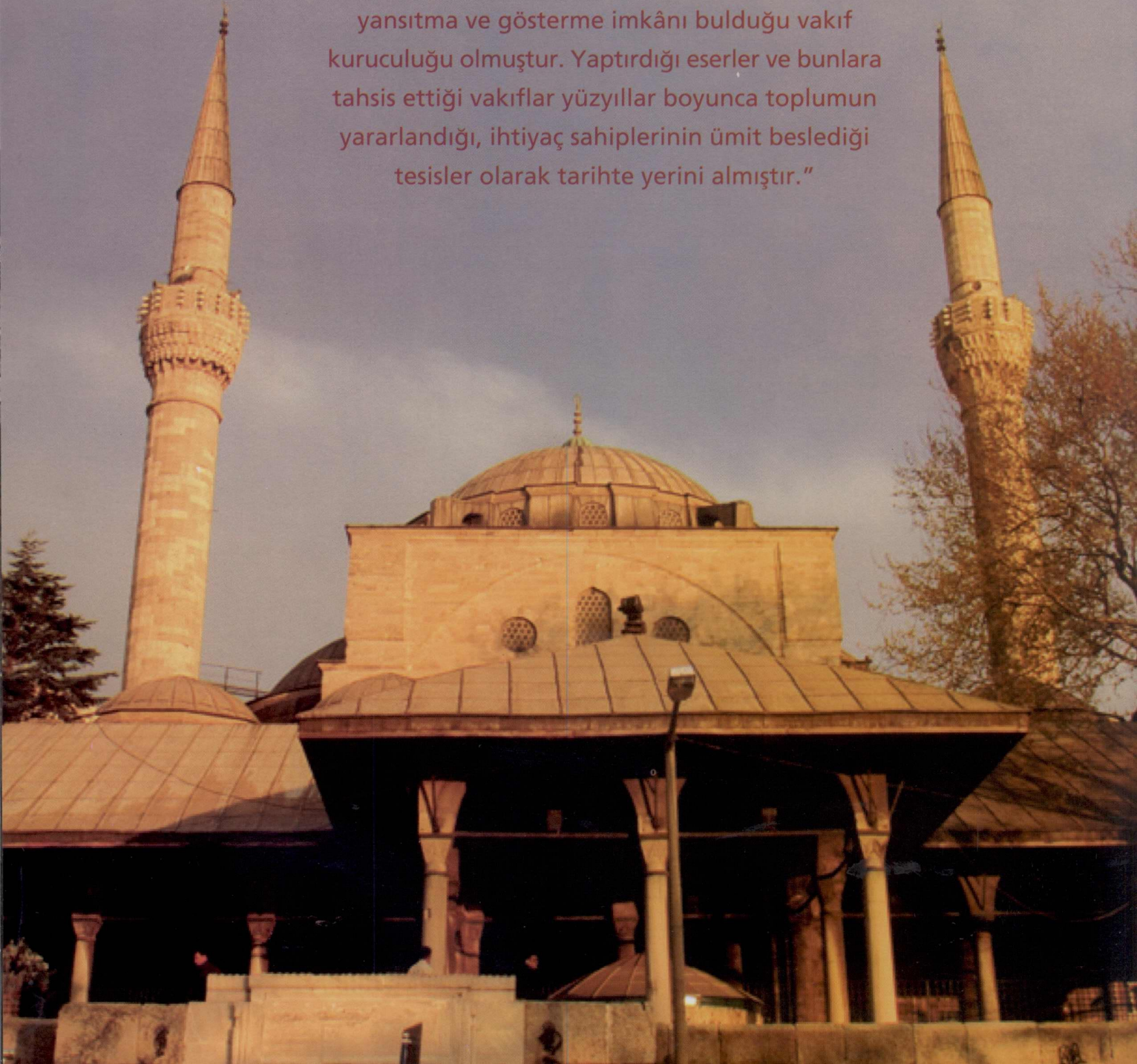
Osmanlı Sultanları ve hanım sultanlar hac vazifelerini genellikle bir başkasını vekil tayin ederek yerine getirmişlerdir. Nitekim Mihrimah Sultan da kendisine vekâleten bu görevi yapmak üzere üç kişi görevlendirmiş ve her birine yıllık altı biner akçe tahsis etmiştir²⁰.

3) EDİRNEKAPI MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ

Mihrimah Sultan, kocası Rüstem Paşa'nın ölümünden (1561) sonra siyasetle ilgisini belirli düzeyde korusa da kendisini bütünüyle hayır işlerine vermiştir. Nitekim bu sırada 1563-1571 yılları arasında Edirnekapi'da Mimar Sinan'a kendi adına bütün rükünleri ile tam bir külliye olan tesisini inşa ettirmiştir.²¹ Sur içerisindeki en yüksek tepeye yerleştirilmiştir²². Sur içinde en dışta olmasına rağmen külliyenin merkezi durumundaki cami, bulunduğu yerin yüksekliği bakımından şehrin kara tarafından silüetine hâkim bir vaziyettedir. Tarihî süreç içerisinde meydana gelen muhtelif depremlerden olumsuz etkilenen cami, özellikle 1894 depreminde büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Edirnekapi Camii'nin dikdörtgen şeklindeki büyük avlusu, üç taraftan önleri revaklı medrese hücreleriyle çevrilidir. Avlunun ortasında on altı sütuna dayanan bir saçağın örttüğü mermer havuzlu şadırvan bulunur. Son cemaat yeri kubbeli yedi bölüm halindedir. Cami harimi de dikdörtgen bir plâna sâhip olup, ortadaki na namaz mekânı iki yanlarındaki kanatlardan

“Mihrimah Sultan, Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan’ın kızı, Rüstem Paşa’nın eşi olarak yakınında Osmanlı tarihinin en güçlü kişilerin olduğu bir ortamda yetişmenin avantaj, üstünlük ve ayrıcalıklarını doyasıya yaşarken, aynı zamanda bu ortamın sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmıştır. Nitekim belki biraz da şartların zorlamasıyla siyaset alanında tercihler yapacağı hassas günleri olmuş; bazen de kardeşleri arasında tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak asıl kendi adını yaşatan ve bugünlerde hâlâ kendisinden söz ettiren en önemli yönü hiç şüphesiz cömertlik, iyilik ve yardımseverlik duygularını geniş bir şekilde yansıtmaya ve gösterme imkânı bulduğu vakıf kuruculuğu olmuştur. Yaptırdığı eserler ve bunlara tahsis ettiği vakıflar yüzyıllar boyunca toplumun yararlandığı, ihtiyaç sahiplerinin ümit beslediği tesisler olarak tarihte yerini almıştır.”

her biri tarafta ikişer sütuna ayrılmıştır. Cami, plân bakımından Eyüp'teki Zal Mahmud Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Tek minareli olan camide oymalı güzel bir mermer minber vardır.

Küllüye içerisinde yer alan medresenin önündeki kubbeli revaklar avluyu üç taraftan sarmaktadır. Bir tarafta on iki, diğer tarafta on hücre yer alıyorsa da, bu medresenin en önemli özelliği dersane bölümünün bulunmayışıdır. Buradan da derslerin cami içerisinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Sıbyan Mektebi, Çarşısı, Türbesi²³ ve Hamamı²⁴ ile Edirnekapi Camii, Mimar Sinan'ın tek kubbeli camiler tipinde meydana getirdiği en büyük mimarî eseridir²⁵.

SONUÇ

Mihrimah Sultan, Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın kızı, Rüstem Paşa'nın eşi olarak yakınında Osmanlı tarihinin en güçlü kişilerin olduğu bir ortamda yetişmenin avantaj, üstünlük ve ayrıcalıklarını doyasıya yaşarken, aynı zamanda bu ortamın sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmıştır. Nitekim belki biraz da şartların zorlamasıyla siyaset alanında tercihler yapacağı hassas günleri olmuş; bazen de kardeşleri arasında tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak asıl kendi adını yaşatan ve bugünlerde hâlâ kendisinden söz ettiren en önemli yönü hiç şüphesiz cömertlik, iyilik ve yardımseverlik duygularını geniş bir şekilde yansıtmaya ve gösterme imkânı bulduğu vakıf kuruculuğu olmuştur. Yaptırdığı eserler ve bunlara tahsis ettiği vakıflar yüzyıllar boyunca toplumun yararlandığı, ihtiyaç sahiplerinin ümit beslediği tesisler olarak tarihte yerini almıştır.

Dipnotlar:

1-Damad adayı Rüstem Paşa'nın merkezdeki muhalifleri bu evliliği engellemek üzere kendisinin cüzzam hastası olduğu şayiasını çıkarınca bu durumu kontrol etmek üzere saray tabiplerinden Mehmed Ağa'nın Diyarbakir'e gönderildiği iddia edilmektedir. Hatta Mehmed Ağa, gizlice yaptığı kontrol sırasında paşanın üzerinde bit bulunca, kendisinin böyle bir hastalığa yakalanmayacağı ortaya çıkmış ve damatlık, dolayısıyla da sadrazamlık yolu açılmıştır. Bu iddianın, daha sonra bu şekilde sokulduğu, hatta bu sebeple Rüstem Paşa'nın "kehle-i ikbâl" olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

2-Selaniği, düğün törenleri sırasında Mihrimah Sultan Eski Saray'dan çıktığında düğün alayı önünden Sadrazam Süleyman Paşa'nın yürüdüğünü söylemekte ise de [Tarih, haz. M. İpsirli, İstanbul 1989, s. 170], bu tarihlerde Lütfi Paşa'nın sadrazam olduğu bilinmektedir.

3-Hürrem Sultan'ın oğullarını görevli oldukları sancaklarda ziyareti hakkında bkz. Leslie Peirce, Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar, çev. A. Berktaş, İstanbul 1996, s. 80-81.

4-Genel üslup olarak annesinin mektubunu örnek alan Mihrimah Sultan yeni krala tebriklerini iletikten sonra ikinci mektubunda, hem babasının kendilerinden memnun olduğunu hem de beyi Rüstem Paşa'nın padişah nezdinde kraldan hep iyilikle bahs ettiğini bildirmiş, ayrıca gönderdiği hediyeleri belirtmiştir. Bu dört mektubun metni ve değerlendirmesi için bkz. Nejat R. Uçum, "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a Yazdıkları Mektuplar", TTK Belleten, XLIV/176 (Ankara 1980), 697-715.

5-Rüstem Paşa'nın baş rolü oynadığı bir tertip ile Şehzade Mustafa, bazı suçlamalara maruz kalacak ve sonuçta İran seferine çıkmış olan padişahın daveti üzerine geldiği ordugâhta devletin geleceği için tehlikeli bulunarak öldürülecektir (6 Ekim 1553). Aslında asker ve halk arasında çok sevilen şehzadenin ispat edilemeyen ithamlar bahane edilerek öldürülmesi üzerine hemen ortaya çıkan tepkiyi nispeten azaltmak üzere aynı gün Rüstem Paşa sadrazamlıktan alınmış; Şehzade Mustafa taraftarı olarak bilinen Ahmed Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Hiç şüphesiz bu tercih ortaya çıkan gerginliği hafifletmiş de Şehzade Mustafa'nın felâketi ülke çapında büyük yankı uyandırmış; şehzade lehine pek çok mersiyeye yazılmıştır. Özellikle Taşlıcalı Yahya'nın mersiyesi dillerden düşmemiştir. Bu olayların gelişimi, Hürrem ve Mihrimah Sultanların buradaki rolleri ve yazılan mersiyeler için bkz. Şerafettin Turan, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları, genişletilmiş ikinci baskı İstanbul 1997, s. 22-49, 157-165; Mehmed Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, XII (İstanbul 1982), 641-686.

6-"Mekr-i Rüstem" tanımlaması bir yandan Şehzade Mustafa olayında Rüstem Paşa'nın rolünü belirtirken diğer yandan bu tamlamayı oluşturan Osmanlı alfabetine âit hareflerin Ebced hesabına göre rakam karşılıkları, olayın olduğu H. 960 (M. 1553) yılını göstermektedir.

7- Hürrem ve Mihrimah Sultanların Kanunî üzerindeki tpsirleri için bkz. M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985², 38-39.

8-İlgi çekici bir ayrıntı olarak hem Pedro'nun İstanbul'da yaşadıkları hem de Mihrimah Sultan'ın muayene ve tedavisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fuad Carım (çev.), Kanunî Devrinde İstanbul, Dört Asır Yayınlanmadan Köşede Kalmış Çok Önemli Bir Eser, İstanbul 1964, s. 34-37.

9-Bütün bu yazışmalara rağmen araya giren savaş ve çarpışmalar nedeniyle bir türlü uzlaşma mümkün olamamış ve Bayezid İran'a iltica etmek zorunda kalmış; bundan sonraki gelişmeler de başlı başına başka bir diplomatik mücadeleyi başlatmıştır. Bayezid ile Selim arasındaki mücadelenin çok yönlü yansımaları ve bunun bir kısmında Mihrimah Sultan'ın rolü için bkz. S. Turan, Taht Kavgaları, muhtelif yerler, özellikle s. 59-60, 111-112.

10-Selim'in Kütahya'dan gelişi ve İstanbul'da padişahlığının ilk günlerindeki gelişmeler için bkz. Selaniki, Tarih, haz. M. İpsirli, s. 39-44.

11- Padişah türbeleri ve hanedan üyelerinin buraya defn edilme düzenleri hakkında bkz. L. Peirce, Harem-i Hümayun, s. 252-254. Mihrimah Sultan'ın biyografisi hakkında ayrıca bkz. Mustafa Kaçar, "Mihrimah Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXX (İstanbul 2005), 39-40.

12-Ayşe Sultan'ın eşi Ahmed Paşa, II. Selim zamanında bir ara 25 gün kadar vezirlikten alınıp üçyüz bin akçe ücretle emekli edilmişse de Mihrimah Sultan'ın ricası üzerine yeniden vezirliğe getirilmiştir (Selaniki, Tarih, haz. M. İpsirli, s.185-186). Ahmed Paşa, Kanunî'nin son seferi olan Sigetvar'da da bulunmuştur (a.g.e., s. 37).

13-Mihrimah Sultan ve kızı Ayşe Sultan ile ilgili daha başka isimler ve bunlarla ilgili açıklamalar için bkz. M. Cavid Baysun, "Mihr-ü-Mâh Sultan", İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati, VIII, 307-308.

14-Mehmed Paşa'nın menşei, bu ünvanlarının izahı ve siyasî görüşlerinin tahlihi için bkz. İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V (Osmanlı Devlet Erkânı), İstanbul 1971, s. 36.

15-Mihrimah Sultan adına yapılan Üsküdar külliyesinin Âşık Mehmed tarafından yapılan erken sayılacak önemli bir tavsifi için bkz. Mahmut Ak, Menâziru'l-avâlim, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul 1997, s. 434. Daha sonra Evliya Çelebi de külliyei oluşturan cami, medrese, hamam ve kervansaray hakkında muhtelif açıklamalarda bulunmuştur (O. Şaik Gökyay[haz.], Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul 1996, I, 126, 132, 202-203).

16-Küllüyei çerisinde yer alan türbede, aynı zamanda Mihrimah Sultan'ın kayınbiraderi olan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa da medfundur.

17- Üsküdar'daki bu önemli külliye hem bütün olarak hem de unsurları itibariyle ayrı ayrı sanat tarihçilerini meşgul etmiş, üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır: Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1997³, II, 47; Oktay Aslanapa, Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 24-27(özellikle burada külliye ve bağlı unsurların çok ayrıntılı teknik tanıtımı yapılmıştır); İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi; Üsküdar'da İskele Meydanı'nın kuzeyinde Pasalimanı caddesi başında inşa edilmiş XVI. yüzyıla ait külliye", DİA, XXX (İstanbul 2005), 40-41.

18-Mihrimah Sultan'ın Ayn-ı Zübeyde'yi ihya çalışmaları için bkz. Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar), İstanbul 2002, s. 65-66. Yapılan su yollarının tamirinde uzun yıllar çalışan ve Mihrimah Sultan'ın Medine'deki vakfına "meremmetci" tayin edilen Ahmed'in ölümü üzerine 1571 yılında Bedreddin adlı bir şahıs bu göreve talip olmuştur (a.g.e., s. 140).

19-Mihrimah Sultan'ın vakfiyesi F. Cangüzel Zülfikar tarafından değerlendirilmiştir (Mihrimah Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989).22 Ekim 1549 tarihli diğer bir vakfiye de, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları arasında (nr. 3752) bulunmaktadır (15a-26b).

20-Osmanlı hanedan üyeleri ve ileri gelen yöneticiler arasında sıkça başvurulan yöntem olarak vekâleten hac uygulaması ile ilgili daha başka örnekler için bkz. M. Güler, a. g. e., s. 141-142.

21-Edirnekapi külliyesi, cami, medrese, bir çifte hamam, çok sayıda dükkânı ihtiva eden bir çarşı (arasta), sıbyan mektebi, çeşme ve türbeden ibaret olup Edirnekapi külliyesi, cami, medrese ve hamamı ile Mimar Sinan'ın kendi ağzından da tanıtılmıştır: Saif Çelebi, Tezkiretü'l-bünyân, haz. S. Erdem, İstanbul 1988, s. 33, 41, 51.

22-Aynı yerde daha önce Sadrazam Kara Ahmed Paşa (1553-1555) adına cami ve külliye yaptırılmak istenmişse de izin verilmemiş, Mihrimah Sultan'ın izni teyid edilmiştir. Semavi Eyice, bu talebin Ahmed Paşa için olamayacağını onun camiinin daha önce Topkapı'da yapıldığını, kendisinin de 1555 yılında idam edildiğini, dolayısıyla bu isteğin hanımı ve Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan adına dile getirilmiş olması gerektiğini belirtmektedir ("Edirnekapi Camii ve Külliyesi, İstanbul Edirnekapi'da Mihrimah Sultan adına XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan külliye", DİA, X (İstanbul 1994), 446-447).

23-Küllüye içerisindeki türbede, Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'ın kocası Sadrazam Semiz Ahmed Paşa da medfundur.

24-Kanunî Sultan Süleyman İstanbul kadısına gönderdiği 8 Ağustos 1565 tarihli hükümlerle, Edirnekapi'nin iç yüzünde yeni inşa edilen cami yakınında hamam yapılmak üzere kızı tarafından izin istendiğini, kendisine engel çıkarılmamasını bildirmektedir (Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı [1495-1591], İstanbul 1988, s. 22).

25-Evliya Çelebi tarafından da müstakil olarak tanıtılan (O. Şaik Gökyay [haz.], Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul 1996, I, 68) bu önemli külliye hem bütün olarak hem de unsurları itibariyle ayrı ayrı sanat tarihçilerini meşgul etmiş, üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır: Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1997³, I, 49-50; Oktay Aslanapa, Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 68; Selçuk Mülayim, Sinan ve Çağı, İstanbul 1989; s. 21, 59; Semavi Eyice, "Edirnekapi Camii ve Külliyesi", DİA, X (İstanbul 1994), 446-448.